

Ramsdahl har haft to hovedkilder, som han har kunnet øse af. Den ene er de særdeles detaljerede regnskaber fra de ålandske ladegårde i Gustav Vasas sidste regeringsår, der giver en mængde oplysninger om landbrugsproduktionen og befolkningens vilkår, og den anden er dombøgerne fra herredstingene, der blev holdt sognevis, og på tilsvarende vis fortæller om konflikterne i de små lokalsamfund på øerne. Dombøger er bevaret for perioden 1588-1608 og igen fra 1623 og ubrudt videre frem og kan suppleres med bøderegnskaber (saköreslängder) 1537-1569, så der er tale om et meget fyldigt kildemateriale.

Fremstillingen er god og levende og illustreret med mange fine kort og billeder, hvis kildeforhold omhyggeligt er angivet. Noget tilsvarende gælder desværre ikke for teksten, idet noter totalt mangler. Det burde have været muligt for udgiveren blot at give nogle henvisninger til de vigtigste kildegrupper og afhandlinger for de enkelte kapitler. Forhåbentlig kan man endnu nå at gøre det i 2. halvbind, hvilket vil være en stor hjælp for læsere, der ønsker at beskæftige sig mere indgående med et eller flere emner indenfor Ålandsøernes spændende historie.

Karl-Erik Frandsen

The Agrarian History of England and Wales. General Editor JOAN THIRSK.
Volume V. 1640-1750. Part I: Regional Farming Systems. Cambridge University Press 1984. xxxi + 480 s. £ 35.00. Part II: Agrarian Change. Cambridge University Press 1985. xxx + 952 s. £ 55.00.

Det er over 20 år siden, at det sidste bind (vol. IV) i serien The Agrarian History of England and Wales udkom, og for de mange som troede, at det hele var gået i stå, er det en glædelig overraskelse, at det meget store bind dækkende den vigtige periode 1640-1750 nu endelig er udkommet. Der mangler nu faktisk »kun« bindene 1042-1500 og 1750-1914, men det er jo heller ikke populære værker, der kan skrives på et år eller to, men på mange felter grundforskning, der nødvendigvis må tage sin tid.

Det foreliggende bind er ligesom det foregående redigeret af Joan Thirsk, der er »sometime Reader« i økonomisk historie ved universitetet i Oxford, og som har en meget stor landbrugshistorisk produktion bag sig. Hun har endvidere selv skrevet nogle af de meget vægtige og betydningsfulde afsnit i bindet, nemlig den regionale analyse af landbruget i The South-West Midlands og kapitlerne om »landbrugspolitikken, lovgivningen og den offentlige debat« samt »innovationerne i landbruget og deres spredning«. Derudover har 18 andre forskere, især historikere men også geografer og økonomer medvirket med selvstændige kapitler om landbruget i de enkelte regioner eller landsdækkende emner.

I erkendelse af at England og Wales (men altså bortset fra Skotland) er så stort og naturgeografisk så varieret, at det næsten er meningsløst at tale om »det engelske landbrugs historie«, har man fra redaktionens side taget konsekvensen og opdelt bindet i to halvbind, hvoraf det første behandler landbruget i de enkelte regioner, medens det andet beskriver de generelle udviklingslinier i perioden 1640-1750.

For dog at få tingene til at hænge sammen, har redaktionen valgt at udarbejde en fælles systematik for den regionale inddeling, således at England og Wales er

blevet inddelt i 18 forskellige landbrugsregioner med den dominerende landbrugsproduktion som kriterium, altså f.eks. »hovedvægten på dyrkning af korn samt kvæghold med hovedvægt på opdræt«. Hvert af de regionale afsnit i bind 1 indeholder et detailkort med benyttelse af disse kriterier, og desuden er der (s. xx) udarbejdet et samlet kort for hele landet.

Det er principielt en vældig god måde at disponere en så stor analyse på, men bogen indeholder talrige advarsler om, at nogen særlig nøjagtighed ved fastlæggelsen af disse regioner ikke kan forventes, bl.a. fordi små og store landmænd i det samme område havde helt forskellige produktioner. Særlig delikat har det også været, at de enkelte forfattere har delt England mellem sig efter Countygrænserne, men da de administrative grænser og landbrugsregionerne griber ind over hinanden, er der flere eksempler på uenighed mellem forfatterne om indplaceringen af områder i de valgte kategorier.

Hvor varieret det engelske landbrug var fremgår ekstra tydeligt af et lille appendix til bind 2 om mål og vægt. Endnu i 1750 var England faktisk en stor samling af lokale og regionale markeder med vidt forskellige former for mål og vægt, og man får unægtelig stor respekt for det enorme arbejde, som det må have været for Peter J. Bowden at indsamle statistisk materiale til det 60 sider store appendix om nationale priser og produktionsforhold, der samtidig har været hans grundlag for et stort kapitel om landbrugspriser, lønninger, fortjenester og udgifter. Samtidig bliver læseren dog også klart præsenteret for usikkerheden i udsagn baseret på nationale gennemsnit.

Det klassiske syn på det engelske landbrugs historie har været, at parallelt med den industrielle revolution skete »the agricultural revolution« i århundredet efter 1760 til afløsning af en lang periode fra 1640 til 1750 præget af stagnation i produktion, priser og befolkningsudvikling som kontrast til prisrevolutionens gyldne århundrede fra ca. 1540.

Nu er der ingen tvivl om, at perioden 1640 til 1750 såvel i England som i Danmark er præget af prisstabilitet eller endda prisfald på korn, medens de animalske produkter steg lidt i pris. Dette faktum ligger som en rød tråd i bogen, og der er mange bidrag til en nuancering og forklaring. Der er vel enighed om, at de mange krige i midten af 1600-årene sammen med de usædvanligt voldsomme pestepidemier gav et fald i folketallet og dermed mindre efterspørgsel efter landbrugsvarer, men på den anden side må der så også have været en mindre befolkning til at producere landbrugsvarer, hvilket skulle have givet en mindre produktion.

Når det sidste ikke synes at have været tilfældet, er forklaringen den, at der faktisk skete en betydelig fornyelse i engelsk landbrug i 1600-årene, og at produktiviteten såvel pr. hektar som pr. mand steg betydeligt som følge af en stigende regional specialisering af landbruget med bevidst udnyttelse af de varierede naturlige muligheder for mest hensigtsmæssig produktion og markedsorientering.

Særligt bemærkelsesværdigt er det, at England formentlig for eneste gang i historien var korneksporterende i årene frem til 1730. Det var især byg, der blev eksporteret, men hvede vandt også frem. Størstedelen af eksporten skete til Nederlandene, men også enkelte år til Spanien, men der synes at være en tendens til, at det engelske korn kun for alvor var konkurrencedygtigt, når det russiske korn ikke kunne nå frem til Vesteuropa f.eks. på grund af blokader i Øresund under Den store nordiske Krig.

Også indenfor de sociale forhold synes der at have været meget betydelige regionale forskelle. Bøndernes besiddelsesforhold varierede meget, og især de gamle »copyholders« synes at have haft en privilegeret stilling med arvefæste og nærmest symbolsk landgilde, men der var en langsom udvikling i retning af at erstatte de gamle fæsteformer med »leaseholds« d.v.s. forpagtningsaftaler, der hurtigt kunne opsiges eller ændres, hvilket skulle blive katastrofalt for mange landsbysamfund i det følgende århundrede, hvor godsejerne smed bønderne ud og inddrog landsbysmarken under hovedgårdsjorden.

I lighed med Danmark er engelsk landbrugspolitik før 1640 hovedsagelig optaget af hensynet til befolkningens forsyning med fødevarer især brødkorn. Da dette i perioden herefter sjældent var noget problem, understreger Joan Thirsk i sit afsnit om lovgivningen, at såvel i den faglige litteratur som i parlamentsdebatte og delvis også lovgivningen er man meget optaget af at fremme landbrugsproduktionen såvel for godsejere som for bønder. Særligt påfaldende er bestræbelserne for at skaffe ny agerjord ved at dræne marskområder, opdyrke heder og overdrev og samtidig plante ny skov til erstatning for rydning af gammel skov og krat. Efter 1660 er det endvidere tydeligt, at lovgiverne opgiver at dirigere landbrugsproduktionen direkte, men snarere søger at styre den ved at påvirke markedsforholdene f.eks. ved toldlovgivningen.

»Enclosure« altså udskiftning af dyrkningsfællesskabet tales der ikke meget om i bogen. Det fandt nok sted også i denne periode, men tilsyneladende ikke i nær det samme tempo som i den følgende.

Selv om den egentlige landbrugsrevolution først kom i sidste halvdel af 1700-årene, er det tydeligt at grundlaget herfor blev lagt i den her behandlede periode med mange nye dyrkningsmetoder og nye afgrøder.

Flere af forfatterne understreger, at det var prisfaldet på de traditionelle landbrugsvarer som korn og uld efter 1660, der for alvor satte skub i bestræbelser på at finde nicheproduktioner. Mere raffinerede kostvaner hos det højere borgerskab og adelen bevirkede en vældig udvidelse af havebrugsområderne omkring de store byer, med en meget intensiv udnyttelse efter hollandsk mønster af de små arealer. Til brug for den voksende tekstilindustri blev der lagt megen vægt på dyrkningen af hør og hamp samt farveplanter som krap og saflor til erstatning for importerede varer. Disse afgrøder kræver alle megen arbejdskraft og var derfor velkomne i områder, hvor der var mange fattige arbejdsløse, og så gav de endvidere god profit til ejerne.

Enorme fortjenester siges også at være tilgået landmænd, der havde mod til at satse på andre nye afgrøder som lakridsrod, safran eller sennep, og der var folk, som skabte sig formuer på dyrkning af gulerødder på ellers værdiløs sandjord.

Bind V af *The Agrarian History of England and Wales* repræsenterer en vældig og koordineret forskningspræstation, som givetvis vil blive overført til såvel den videnskabeligt som den mere pædagogisk orienterede litteratur i de kommende årtier. De enkelte forfattere har fået rigelig plads til at boltre sig på, og det er da principielt en god ting, men det kan ikke nægtes, at mange kapitler er meget »snakkende« – naturligvis i en elegant form – men mange forfatteres hovedresultater drukner i mængden af veldokumenterede eksempler.

Man kan vel også undre sig over, at der er brugt to store kapitler på ialt 224 sider med fine plancher og billeder til at beskrive bygninger på landet i England og Wales. Emnet er vældigt interessant, men hænger ikke rigtigt sammen med det øvrige bind og kunne vel med fordel have været publiceret som en særlig bog.

Til gengæld savner anmelderen meget en afsluttende opsummering af dette store arbejdes hovedresultater. Joan Thirsk har skrevet en udmærket introduktion til bindet, hvori nogle hovedproblemer skitseres, men den er kun på 11 sider, hvilket er alt for lidt.

Karl-Erik Frandsen

HENRIK BECKER-CHRISTENSEN: Protektionisme og reformer 1660-1814. Dansk Toldhistorie II. København, Toldhistorisk Selskab, 1988. 608 s. Ill. 285 kr. (kun i subskription).

Toldhistoriske fremstillinger kan ofte være temmelig tung kost; men Henrik Becker-Christensens bind II af Dansk Toldhistorie er – lige som Mikael Venges bind I (anmeldt i HT 89 197f) – et glimrende eksempel på, at en toldhistorisk afhandling kan blive særdeles læseværdig, når blot den rette forfatter kommer til.

Den store bog er velgennemtænkt, klart disponeret og præsenterer sig med et letlæseligt sprog. Dens lange tidsspænd er opdelt i tre perioder, hvoraf den første fra 1660 til 1720 er domineret af det forhold, at Danmark-Norge var en småstat, hvis handlefrihed var bundet af hensyn til det store udland – særlig føleligt i form af Christianopoltraktaten med Holland fra 1645. Anden periode fra 1720 til 1784 fremviste større spillerum, som gav sig udslag i en højprotektionistisk beskyttelsespolitik, navnlig med hensyn til de hjemlige manufakturer. Efter kuppet i 1784 åbnedes vejen for en mere frihandelsvenlig toldpolitik, som fik sin ilddåb under Napoleonskrigene og deltagelsen i fastlandsspærringen, hvor den blev afløst af krigstidsprotektionisme, indtil man i 1814 kunne vende tilbage til mere normale tilstande.

Hvert af disse tre hovedafsnit består af en skildring af det toldpolitiske forhold til udlandet, en gennemgang af toldadministrationens opbygning samt naturligvis selve de mange toldruller og andre toldpolitiske tiltag. Særlige afsnit handler (i sin fortsættelse af bind I) om øresundstolden, konsumtionen, oksetolden og i det hele taget de specielle toldforhold i Slesvig-Holsten. Til overskueligheden bidrager også de glimrende korte indledninger og afrundinger overalt i teksten. Derimod er behandlingen af vigtige begreber som sportler, skriverpenge og accise dog for summarisk, når der er tale om en oversigtsfremstilling.

Da fænomenet toldhistorie af forfatteren fortjenstfuldt er opfattet meget bredt, får læseren en masse værdifulde sidegevinster i form af relevante informationer om udenrigspolitik, økonomiske forhold, administrationens indretning og så videre. Dette gør Henrik Becker-Christensen let og ubesværet, idet han bevæger sig veloplagt i den omfattende relevante danske og udenlandske litteratur. Denne er desuden suppleret med egne undersøgelser i primært kildemateriale, eksempelvis ved behandlingen af oksetolden i hertugdømmerne 1660-1720 og toldintraderne i Danmark i 1730-1740'erne. Desværre er jo faktisk alle periodens almindelige toldregnskaber fra Danmark kasseret; men man kan ikke lade være med at tænke på, om ikke det velbevarede regnskabsmateriale fra norske toldsteder kunne have givet et værdifuldt supplement til fremstillingen, selv om denne er begrænset til danske forhold.